„Laisvės pamokos"
Projektą remia Spaudos, radijo ir televizijos rėmimo fondas

Žydų gyvenimo ir žūties istorija

Mūsų valstybės atmintinų dienų sąraše rugsėjo 23-ioji įrašyta kaip Lietuvos žydų genocido atminimo diena. Minėdami Holokausto 80-ąsias metines prisiminkime skaudžią šios tautos istoriją, jos žmonių indėlį į mūsų krašto kultūrą.

Memorialas Vilkaviškyje primena apie mieste nužudytus 1 334 žmones.
Kęstučio INKRATOS nuotr.

Šaudė netoli gimtinių

Holokaustas – žydų tautos tragedija, masinis šios tautybės žmonių naikinimas Antrojo pasaulinio karo metais. Žydų žudynes suplanavo nacistinės Vokietijos vadovai, siekdami sukurti erdvę apgyvendinti vokiečius užgrobtose žemėse.

Prasidėjus karui naciai žydus suvarė į getus, kūrė koncentracijos stovyklas, masinės jų žudynės vyko visoje Europoje.

Lietuvoje, skirtingai nei Europoje, žydus šaudė netoli jų gimtinių. Žudynės vyko Paneriuose, Kauno IX forte ir dar apie poroje šimtų šalies vietų. „Sustiprink savo dvasią, atsitiesk, apsiginkluok atsakomybės supratimu ir stiprybe akimirkai, kada reikės ištverti kančią ir pažeminimą. Žinok, kad tu esi paskutinė vergijos ir pirmoji išsivadavimo karta", – kreipėsi Kauno geto kaliniai į jaunimą, kad jį dvasiškai sustiprintų nelaimės atveju. 1941–1944 m. buvo nužudyta 196 tūkst. Lietuvos žydų, t. y. 94 proc. šios tautybės mūsų valstybės piliečių.

„Turėti drąsos matyti rūsčią istorinę tiesą"

Vilkaviškio krašte žydų naikinimas vyko 1941 m. birželio, rugsėjo, lapkričio mėnesiais. Vokiečių okupacinė valdžia birželio 30 d. žydų vyrus uždarė Vilkaviškio kunigų seminarijoje. Iš ten jie buvo varomi į kareivinių teritoriją, kur turėjo iškasti griovius, kuriuose vėliau užkasė sušaudytus žmones. Pasmerktuosius lydėjo ir saugojo lietuviai policininkai.

Tada rajono teritorijoje buvo nužudyta apie šeši tūkstančiai žydų ir keliasdešimt sovietinių aktyvistų. Vilkaviškyje – 1 334 žmonės. Žydų žudynes primena memorialai Vilkaviškyje, Virbalyje, Kybartuose, Vištytyje ant Ilgojo kalno, Baltrušių, Žynių kaimuose, Paražnių miške. Daug krašto gyventojų, rizikuodami savo ir artimųjų gyvybėmis, gelbėjo ir slėpė mirti pasmerktus žydus. Žydų gelbėtojams suteiktas Pasaulio tautų teisuolio vardas. Šiuo metu žinoma 140 rajono gyventojų – žydų gelbėtojų – pavardžių.

Žydų litvakų palikuonys dabar gyvena Izraelyje, Amerikoje, labai domisi savo tautos praeitimi, ieško protėvių kapų ir istorijos liudininkų. 2000 m. paminint Lietuvos žydų genocido atminimo dieną Paneriuose prezidento Valdo Adamkaus pasakyti žodžiai nuskambėjo kaip priesakas. „Turbūt vertingiausia, ką šiandien galime padaryti išžudytųjų atminimui ir žmogiškumui, – tai turėti drąsos matyti rūsčią istorinę tiesą, be nutylėjimų ir pagražinimų... Negalime leisti, kad mūsų bendravimą slėgtų ir iškreiptų nutylimi nusikaltimai... Lietuvą turime auginti kaip brandžią demokratinę valstybę, kurioje skirtingų kultūrų, skirtingų tradicijų žmones visada jungs tarpusavio atjauta ir supratimas", – sakė prezidentas V. Adamkus.

Draudimais veiklą nukreipė į amatus ir prekybą

Iki įsikurdami Lietuvoje žydai nuėjo ilgą ir sudėtingą kelią. Senovės žydų tauta su savo monoteistiniu tikėjimu susiformavo daugiau kaip prieš 3,5 tūkstančio metų. Iš Tarpupio nukeliavo į jai „Dievo pažadėtąją" Kanaano žemę ir nukariavusi ten gyvenusias tautas įkūrė stiprią valstybę. Po didelio karinio, ekonominio ir kultūrinio pakilimo Izraelio valstybė nusilpo ir buvo pavergta stipresnių kaimynų – Asirijos, Babilonijos, o vėliau – Romos imperijos.

Naujosios eros pradžioje žydai buvo išvyti iš savo valstybės ir per šimtmečius pasklido Europoje ir Azijos pietryčiuose, pasiekė Ispaniją, Juodąją jūrą ir Indiją. Jie prisitaikė prie naujų sąlygų, tačiau gyveno uždaromis bendruomenėmis, laikėsi savo tikėjimo, tradicijų.

Nukelta į 8 p.

Atkelta iš 4 p.

Stiprėjant feodalinei žemėvaldai, pagrįstai priesaikomis ir religiniais įžadais, besąlygišku atsidavimu savo ponui ir katalikų tikėjimui, žydai nepakluso sistemai, todėl jiems pritaikė įvairių gyvenimo suvaržymų, draudė verstis žemdirbyste. Katalikiškosios Europos valdovai ir bažnyčia savo draudimais nukreipė žydų veiklą į amatus ir prekybą, t. y. į miestietiškus užsiėmimus. Į žydus imta žiūrėti kaip į ypatingą ir naudingą miestiečių luomą, feodalinėje visuomenėje vykdantį svarbias ekonomines funkcijas, plėtojantį vidaus ir užsienio prekybą bei amatus, teikiantį pinigines finansines paslaugas.

Prasiskolinę valdovai dažnai organizuodavo žydų getų (kvartalų) pogromus, išvarydavo juos iš miestų, nusavindami turtą. Kai žydai nurašydavo skolas, jiems leisdavo sugrįžti į gyventas vietas. Tokiu būdu žydai Europos valstybėse niekada negalėjo būti ramūs dėl ateities.

Lietuvoje buvo kitaip. Lietuvos kunigaikščiai, norėdami ekonomiškai sustiprinti valstybę ir priartinti ją prie Europos kultūros, kvietėsi amatininkus ir pirklius, suteikdami jiems įvairių privilegijų.

Žydai Lietuvoje apsigyveno XIV a., kunigaikščių Gedimino ir Vytauto laikais. Jie gyveno miestuose ir kaimuose, kūrė savo verslus, statėsi namus, kartu prisidėjo prie valstybės ekonominio stiprinimo. Mokėdami hebrajų ir jidiš bei kitų kalbų turėjo ryšių su kitose šalyse gyvenančiais tautiečiais, užmegzdavo svarbių prekybinių santykių.

Viduramžiais geriausi amatininkai, prekybininkai, gydytojai ir technikos meistrai buvo žydai.

Apie gausią ir stiprią žydų bendruomenę primena senelių namai (dabar – vienas iš poliklinikos pastatų).
Ralfo SELINDŽERIO asmeninio archyvo nuotr.

Išsimokslinimas ir pamaldumas

Jie gyveno bendruomenėmis, kuriose buvo griežta tvarka, pagrįsta religija ir dvasiniu tobulėjimu, labai vertinamas mokymasis ir mokslas. Talmudas (iš hebrajų kalbos – mokymas) judėjų religinių, teisinių, moralinių normų knyga, Toros (šventasis mokslas, žydų istorija ir mokymas) ir Mišnos (Torų interpretacijos, pamokymai) buvo jų gyvenimo vedliai. „Veidas į sieną, akys – į knygą, širdis – į dangų" – tokie buvo pagrindiniai reikalavimai. Net ir labai praturtėję žydai gyveno paprastai ir kukliai, nesipuikuodavo prabanga. Nei juvelyrai, gaminę brangiausius papuošalus, nei jų žmonos nesipuošė aukso ar sidabro dirbiniais. Didžiausia žydų puošmena buvo išsimokslinimas ir pamaldumas.

Tamsiaplaukiai rudaakiai, apsirengę tamsiais rūbais, vyrai su barzdomis, žandenomis ir skrybėlėmis, moterys su tamsiomis sukniomis ir skaromis visuomet patraukdavo praeivių žvilgsnius.

Katalikų tikėjimas ir judaizmas yra labai panašūs: garbina tą patį dievą, tikėjimo pagrindai surašyti Biblijoje, judėjai, kaip ir mes, švenčia Velykas, Kalėdas, tik katalikų šventa diena yra sekmadienis, o judėjų šabas būna šeštadienį.

Religija ir tradicijos, bendruomeniškumas ir šeima – žydų gyvenime svarbiausi dalykai, padėję išlikti sunkiausiais laikais. Šeimyninio gyvenimo pradžia – maldos sinagogoje ir rabino palaiminimas, ketubos (judėjų vedybinio kontrakto) pasirašymas ir kuklios vestuvės. Šeimose buvo labai gerbiami seneliai, didelis dėmesys skiriamas vaikų auklėjimui, svarbus paklusnumas tėvams, todėl žydų bendruomenėse retai pasitaikydavo skyrybų, triukšmingų barnių.

Lietuviai iš žydų galėjo pasimokyti amatų ir verslo gudrybių, tvarkos ir kruopštumo bei ramaus sugyvenimo.

Įsigilinę į jų istoriją galime surasti daug įdomybių. Viena iš jų – Tel Avivo „Makabi" klubas taip pavadintas senovės didvyrio, žuvusio už žydų laisvę 160 m. pr. m. e. kovose su romėnais, garbei. Retas susimąsto, ką reiškia žinomo klubo pavadinimas.

Sutilpo ir nesipyko

Mūsų krašte žydai apsigyveno XVI a., formuojantis miestams ir miesteliams. Didžiausios jų bendruomenės įsikūrė Vilkaviškyje, Virbalyje, Kybartuose, Pilviškiuose.

1623 m. Vilkaviškyje buvo pastatyta didžioji sinagoga – viena gražiausių Lietuvoje, joje saugotas seniausias šventraštis. Daugiau kaip pusė miesto gyventojų buvo žydai. Jų įmonės ir namai stovėjo miesto centre, palei Šeimenos upelį ir Vilniaus gatvėje.

Per šimtametę istoriją susiklostė draugiški žydų santykiai su vietiniais gyventojais, visi gyveno kaimyniškai, padėdami vieni kitiems nelaimėse, nors artimai nebendravo. Miesteliuose netoli viena kitos stovėjo bažnyčios ir sinagogos, žydų ir lietuvių mokyklos, vaikų darželiai, dirbtuvės ir parduotuvės – visi sutilpo ir nesipyko.

Karuose ir sukilimuose žydai visada rėmė lietuvius. Paskelbus nepriklausomybę, jie savanoriais ėjo ginti Lietuvos laisvės, dalyvavo miestų savivaldoje. Pirmojoje Vilkaviškio miesto valdyboje buvo 6 lietuviai ir 6 žydai: Joselis Kabakeris, Lipmanas Jappu, Abromas Bormanas, Giršas Feltenšteinas, Abromas Albonas ir Jankelis Chmelevskis. Žymūs miestiečiai buvo E. Kisiniškis, I. Starkovskis, E. Jasvoinas, R. Gaskelis, M. Varšavskis, N. Marijampolskis, paskutinis rabinas Grinas. Miestą puošė jų mūriniai namai, europietiškai įrengtos įmonės.

Apie gausią ir stiprią žydų bendruomenę dabar primena senosios kapinės ir Vilkaviškyje išlikę pastatai: buvusi žydų amatų mokykla (dabar – Savivaldybė), senelių namai (dabar – vienas iš poliklinikos pastatų), spaustuvė „Olimpija", parapijos namai (buvęs kinoteatras „Giedra"), keli gyvenamieji namai ir Kisiniškių gyvenvietės pavadinimas.

Kasmet prie Vilkaviškio memorialo vyksta Holokausto minėjimai, o žydų gelbė-

Elena RUPEIKIENĖ
Istorikė